

مروری بر مشکلات مدیریتی در روستاهای ایران با رویکرد محیط‌زیستی

لطیف محمدزاده^{*۱}

latifm68@gmail.com

بهمن خسروی پور^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۷/۲۹

چکیده

امروزه مدیریت محیط طبیعی به ویژه در مناطق روستایی بسیار پر اهمیت است. از طرف دیگر، با عنایت به حرکت‌های جهانی در جهت تعامل مناسب با محیط‌زیست و حفظ آن برای نسل‌های آتی و همچنین، بهره‌گیری از شیوه‌های نوین در مدیریت منابع طبیعی می‌توان اثرات مثبت آن را مشاهده کرد. این امر ضرورت تحقیق در محیط‌زیست روستایی را دو چندان می‌کند. لذا، هدف از این مقاله بررسی مشکلات زیست‌محیطی روستاهای کشور و پیدا کردن راه‌حل‌های برطرف کردن این مشکلات است. تحقیق حاضر به روش کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع متعدد از جمله سایت‌های مختلف داخلی و خارجی جهت تحلیل مطالب انجام شد. نتایج حاکی از وجود مشکلاتی چون افزایش جمعیت و تمرکز آن در بخش‌های خاصی از زیست بوم‌ها می‌باشد، که آثار مستقیمی بر کیفیت محیط زیست در مناطق روستایی داشته است. بدین صورت که رشد جمعیت، فقر و فرسایش محیط زیست در کشورهای رو به رشد، دور باطلی را ایجاد کرده که بر زندگی مردم به شدت تأثیر گذاشته و تلاش‌های کشورهای در حال توسعه را برای دستیابی به توسعه پایدار، بی‌نتیجه گذاشته است. لذا، می‌توان با فرهنگ‌سازی، آموزش دادن و مشارکت مردم در برنامه‌های مختلف زیست‌محیطی، بکارگیری یک سیستم مدیریتی جامع و در نهایت استفاده از دانش بومی خود مردم منطقه، به نتایج ارزنده‌ای دست یافت.

کلمات کلیدی: روستا، محیط‌زیست، مدیریت روستا، چالش‌های محیط‌زیستی.

۱- دکتری ترویج کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ایران. * (مسئول مکاتبات)

۲- استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ایران.

Overview of the management problems in the villages of Iran, by adopting environmental approach

Latif Mohammadzadeh ^{1*} (*Corresponding Author*)

latifm68@gmail.com

Bahman Khosropour ²

Abstract

Nowadays, the management of the natural environment, especially in the rural areas of crucial importance. On the other hand, according to the global movement in the direction of the appropriate interaction with the environment and preserve it for future generations, as well as a new method in the management of natural resources, its positive effects can be observed. It increases the need for research in the rural environment. Therefore, the purpose of this paper is the study of environmental problems in the villages of the country and finding the solution to fix these problems. The present study was conducted using library match and using several sources, including various internal and external site for analyzing the content. The results obtained show problems such as increasing population and its focus on specific segments of the environment, which is a direct works on the quality of the environment in rural areas. In this case that population growth, poverty and the erosion of the environment in the growing countries has created a bad round that focuses on the lives of people and severely affect the development efforts of developing countries to achieve sustainable development, out of question. Therefore, could the culture, training and participation of people in different programs using a comprehensive management system, and finally the use of indigenous knowledge to your people in the region, the results are worthwhile.

Keywords: Village, Environment, Management of the Village, Environmental challenges.

1. PhD Student, Khuzestan Agricultural Sciences and Natural Resources University, Khuzestan, Iran.

**(Corresponding Author)*

2 – Associate Professor Khuzestan Agricultural Sciences and Natural Resources University, Khuzestan, Iran.

مقدمه

مدیریت مهم‌ترین عنصر در حیات، پایداری و نشاط یک جامعه به شمار می‌رود و اصلی‌ترین عامل جهت حرکت از وضع موجود به یک وضعیت مساعد و مطلوب است. با نگاهی به سیر تاریخی و تکامل مدیریت می‌توان به این نتیجه رسید که یکی از دلایل شکست برنامه‌های توسعه به دلیل عدم شناخت برنامه‌ریزان و مسؤولان با شرایط بومی هر منطقه بوده است (۵). با این وجود، لزوم توجه به نواحی روستایی، به عنوان اساس توسعه در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران محسوب می‌شود (۳) ضرورت توسعه و مدیریت شایسته در تخصیص امکانات و استفاده از ظرفیت‌ها بومی در مناطق روستایی از اولویت‌ها به شمار می‌رود (۲۱). مدیریت توسعه روستایی در ایران همانند سایر سطوح مدیریتی از گذشته دور تا کنون با چالش‌های ساختاری و مسایل و مشکلات عدیده‌ای روبرو بوده است.

با نگاهی به تغییر و تحولات مدیریت روستاها در ایران طی چند دهه قبل، در بیش‌تر مواقع با ضعف و خلاءهای بسیاری در کشور روبرو بوده‌ایم. چنان‌چه به اعتقاد صاحب‌نظران امر، همین سوء مدیریت‌ها، به مانعی در مسیر توسعه کشاورزی و در نهایت توسعه ملی تبدیل شده است (۹). می‌توان استدلال کرد که در مناسبات توسعه و مدیریت بخش روستایی، غالب مسایل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی این سرزمین به زمین و حرفه کشاورزی در روستا ختم می‌شود. این موضوعی است که در طول دوره‌های مختلف و شاید بتوان گفت در طول قرن‌ها شکل گرفته است (۴). لذا، این شناخت و آگاهی در مورد مدیریت و منابع پایه روستایی به ویژه بعد محیط زیستی ضروری به نظر می‌رسد (۳۳).

کریوکو و هاره^۵ (۲۰۰۸) معتقدند که منابع طبیعی و محیط زیست هر جامعه ثروت آن جامعه به حساب می‌آید که فقط به نسل حاضر تعلق ندارد، بلکه میراثی است که از گذشتگان به ما رسیده و از آن آیندگان محسوب می‌شود. بحران‌های زیست-

محیطی، خشک‌سالی‌های پی‌درپی، نبود برنامه جامع توسعه روستایی و مهم‌تر از همه بی‌ثباتی‌ها چند دهه اخیر در بحث محیط‌زیستی در کشور، از جمله چالش‌های نسل امروزی هستند. وجود این مشکلات نشان از نبود یک مدیریت دقیق در زمینه محیط زیست روستایی در بخش روستایی است (۲۹).

امروزه از یک طرف، منابع پایه در روستاهای کشور ما نیازمند توجه ویژه هستند تا بتوان بر موانع موجود غلبه کرد. از طرف دیگر، نوع نظام بهره‌برداری از اراضی روستایی، مالکیت، مدیریت و سازمان‌دهی بخش محیط‌زیستی نیازمند یک سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بلند مدتی است که ادامه دهنده بی‌ثباتی‌های گذشته نباشد (۱۶). اکنون توجه به بعد زیست-محیطی بیش از هر زمانی در تمامی بخش‌ها بالاخص محیط-های روستایی به یک اصل تبدیل شده است. چنان‌چه سعی می‌شود، تا هر چه بهتر و بیش‌تر بتوان در عین بهره‌برداری مناسب از محیط، از آن حفاظت نمود (۳۱، ۴، ۱۷). لذا، مناطق روستایی به واسطه نزدیکی بیش‌تر به طبیعت و اثرات مستقیمی که بر طبیعت می‌گذارند و تأثیراتی که از طبیعت می‌پذیرند، از اهمیت به‌سزایی برخوردار هستند. این امر ضرورت تحقیق در مدیریت روستا به ویژه جنبه محیط زیست روستایی را دو چندان می‌کند. بنابراین، هدف اصلی این تحقیق از یک سو تلاش برای یافتن شیوه مدیریتی سازگار با شرایط زیست‌محیطی روستاها بوده و از سوی دیگر می‌کوشد، تا با بررسی مشکلات زیست‌محیطی روستاهای کشور و پیدا کردن راه‌حل‌های برطرف کردن این مشکلات، پیشنهاداتی را ارائه دهد. همچنین، در پژوهش حاضر، از جستجوهای اینترنتی در سایت‌های داخلی و خارجی جهت کسب اطلاعات در زمینه تجارب جهانی بهره‌برده شده است. لذا، با توجه به مطالب گفته شده، جهت تحقق هدف کلی، اهداف جزئی تحقیق به شرح زیر هستند:

• بررسی وضعیت مدیریتی محیط روستایی در ایران

• بررسی بعد محیط‌زیستی روستا

- بررسی عوامل ایجاد کننده و تشدید کننده آلودگی محیط زیست در روستاها
- بررسی چالش‌های محیط‌زیستی پیش روی نسل آتی در روستا

نگاهی گذرا به سیر تکامل مدیریت روستا در ایران

مدیریت روستایی از ارکان اصلی و جدا نشدنی توسعه روستایی به شمار می‌رود. زیرا در صورت عدم سازمان‌دهی مناسب در روستا، پیشرفت و توسعه امکان‌پذیر نخواهد بود (۲۳). لذا، با نگاهی به سیر تحول و تاریخچه مدیریت روستایی در ایران در سال‌های قبل و بعد از انقلاب در بیش‌تر مواقع با کمبودهایی مواجه بوده‌ایم. چنان‌چه در ایران در چند دهه‌ی اخیر، توسعه روستایی و مخصوصاً مدیریت روستایی از روند منسجمی برخوردار نبوده است. اما تشکیل شوراهای اسلامی روستا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان گام مثبتی به سوی جلب مشارکت بیش‌تر روستاییان در مدیریت توسعه روستایی تلقی نمود (۶، ۷، ۱۲). اهداف و سیاست‌های کلی توسعه در زمینه عمران روستایی، در این دوره ایجاد رشد اقتصادی، ارتقای سطح سلامت، تامین حداقل نیازها و سازمان‌دهی فضایی بود (۱۰).

شوراهای روستایی را می‌توان یکی از عوامل مؤثر در عرصه مدیریت محلی دانست که زمینه بهبود وضعیت روستاییان و حل مشکل آنان را فراهم می‌کند. طوری که اقدامات شوراهای اسلامی با انجام وظایف خود در روستا، اثرات مهمی را در رسیدن به نتایج توسعه روستایی بر جا می‌گذارد (۱). از طرف دیگر، تداخل حوزه فعالیت بسیاری از سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی فعال در سطح روستا، پیامدها و اثرات نامطلوبی بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی و همین‌طور پیکره فیزیکی روستا برجای می‌گذاشت. بر این اساس، «قانون تأسیس دهیاری‌های خودکفا در روستاهای کشور» در سال ۱۳۷۷ به تصویب مجلس پنجم شورای اسلامی رسید. تأسیس این نهاد عمومی غیردولتی نشانه‌ای از حرکت به سوی اجرای نظام نوین مدیریت در روستاها بود که می‌تواند تحول شگرفی در فرآیند مدیریت و توسعه روستایی ایجاد نماید (۷). به این صورت مدیریت روستا

شکل واحدی به خودش گرفت و فعالیت‌های مرتبط به بخش روستایی در دستگامی واحد، تدوین شد. اما با توجه به سابقه کم دهیاری‌ها، نمی‌توان در مورد عملکرد آن‌ها قضاوت کرد (۱۱). به هر حال فراگیر بودن، یکپارچگی، خود اتکایی، مردم-گرایی، هماهنگی با سایر نهادها و داشتن فرهنگ استمرار بخشی به فرصت‌ها، از الزامات موفقیت دهیاری‌ها به عنوان یک نهاد مردمی است (۱۷).

امروزه در فرآیند مدیریت توسعه روستایی جدید، به ذی‌نفعان اصلی صحنه مدیریت یعنی سه نهاد مردم، دولت و بازار توجه می‌شود و این‌ها با نهادسازی‌های لازم و هماهنگی‌ها با شیوه مشارکتی در فرآیند برنامه‌های توسعه روستایی مشارکت و حضور فعال دارند (۱۸، ۱۹). برای ترسیم چشم‌اندازهای جامعه روستایی در کشور ما، نیاز به راهبرد مدیریتی متفاوت از گذشته احساس می‌شود تا بتواند با پیامدهای منفی تغییرات و نقاط ضعف مقابله کنیم و از نتایج مثبت آن در جهت بقا و تداوم حیات بهره‌مند شویم (۲). با استناد به مطالب گفته شده به‌ویژه بازسازی و شکل‌دهی به مدیریت روستایی، می‌توان مدیریت روستا را فرآیند سازمان‌دهی و هدایت جامعه از طریق شکل‌دهی نهادهای ذی‌ربط برای اداره جامعه دانست، که توان این نهادها، ابزارهای تامین هدف‌های جامعه قلمداد شده و هدف‌هایی که مردم آن‌ها را با توجه به خواسته‌ها و امکانات موجود خود ترسیم کرده و می‌کنند، در بر می‌گیرد (۷).

به این صورت موفقیت و شکست هر نهاد در دستیابی به اهداف و انجام وظایفش متکی به مدیریت آن است (۱۵، ۱۷). مدیریت نوین از جمله شوراها و دهیاری‌ها که بعد انقلاب در روستاها شکل گرفت، با توجه به وظایف خویش با راهنمایی و همکاری مردم، آن‌ها را به سمت استفاده پایدار و حفظ محیط زیست رهنمود کردند (۷). لذا، نقش شیوه مدیریت روستا در بعد از انقلاب به طور مشخص در وظایف آن‌ها آورده شده است و مکانیسمی که باید این نهاد مدیریتی از آن استفاده نماید مشارکت خودجوش یا حسابگرانه مردم و استفاده از این نیروی تاثیرگذار است (۱).

وضعیت مدیریت بعد محیط‌زیستی روستاها در ایران

مناطق روستایی بخش عمده‌ای از جمعیت و چشم‌اندازهای محیط‌زیستی کشور را به خود اختصاص داده است. لذا، جامعه روستایی نقش مهمی در حیات زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی هر کشوری دارد (۳۲). اهمیت این امر در صورتی دوچندان می‌شود، که آمارها نشان می‌دهند، بیش از نیمی از جمعیت جهان در روستاها زندگی می‌کنند. چنان‌چه پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۲۵ هنوز بیش از ۳۷ درصد جمعیت دنیا در روستاها زندگی خواهند کرد (۳). در نتیجه با توجه به اهمیت و نقش روستا و مردم روستایی در چالش‌های محیط‌زیستی و حل چالش‌های موجود، شناخت ویژگی‌های منحصر به فرد روستایی، برای مدیریت و سامان‌دهی آن ضروری به نظر می‌رسد (۲۸، ۳۰). لذا، توجه به بعد محیط‌زیستی در روستا برای مدیریت و حفظ سرمایه‌های خدادادی برای نسل‌های آینده از اهمیت زیادی برخوردار است (۸، ۱۴). همان‌طور که در مطالب بالا اشاره شد، در سال‌های بعد از انقلاب، دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی به عنوان اصلی‌ترین ارکان مدیریتی در روستا، برای حفظ محیط زیست روستایی کشور نقش پر اهمیتی را ایفا کردند (۱۸).

محیط زیست یکی از ابعاد حیاتی و حساس در مناطق روستایی به شمار می‌رود که نسبت به شهرها کم‌تر تحت تأثیر آلودگی‌های مختلف قرار می‌گیرد (۱۵). اما متأسفانه در چند سال اخیر، تغییر الگوی زندگی روستایی در کشور ما و گرایش آن به سمت الگوی شهری، هجوم شهرنشینان به طبیعت روستایی و نبود برنامه منسجم برای حفظ منابع طبیعی در مناطق روستایی، چشم‌اندازهای محیط زیست را با مشکل اساسی روبرو کرده است (۱۳). به عبارتی می‌توان اذعان کرد که، افزایش جمعیت و تمرکز آن در بخش‌های خاصی از زیست بوم‌ها، آثار مستقیمی بر کیفیت محیط زیست در مناطق روستایی دارد (۲۸). بدین صورت که رشد جمعیت، فقر و فرسایش محیط زیست در کشورهای رو به رشد، دور باطلی را ایجاد کرده که بر زندگی مردم به شدت تأثیر گذاشته و تلاش‌های کشورهای در

حال توسعه از قبیل کشور ما را برای دستیابی به توسعه پایدار، بی‌نتیجه گذاشته است (۱۴).

با توجه به چالش‌های موجود در روستاهای کشور و معضلات محیط‌زیستی که در بالا ذکر آن رفت، ضرورت و اهمیت انجام ارزیابی وضعیت محیط زیست در مناطق روستایی، قبل از هر گونه برنامه‌ریزی، ضرورت تام دارد (۳۲). این بدان معناست که لزوم برنامه‌ریزی دقیق، از راهبردها و راهکارهای مناسب توسعه نظام زیست‌محیطی روستایی با توجه به شرایط و ویژگی‌های هر منطقه، به طور فزاینده‌ای احساس می‌شود (۱۳). امروزه در کشور ما بیش از ۴۰ درصد از مردم در نقاط روستایی زندگی می‌کنند (۱۸). همچنین قابل ذکر است که حریم شهرها در بسیاری از مناطق تا نزدیکی روستاها گسترش پیدا کرده است. در نتیجه نمی‌توان حفاظت از محیط زیست را به حال خود رها کرد. مدیریت و برنامه‌ریزی روستایی به ویژه در بعد زیست-محیطی، زمانی می‌تواند جامعیت داشته باشد و به اهداف مشخص خود برسد که به تمام مسایل و مشکلات توجه داشته باشد (۲۴، ۲۶). چنان‌چه محیط زیست روستایی یکی از مواردی به شمار می‌رود که لازم است در برنامه‌ریزی ملی مورد توجه قرار گیرد (۱۵).

مدیریت برای ایجاد یک محیط سالم و پرنشاط در نواحی روستایی یکی از مهم‌ترین محیط‌زیستی است که نه تنها در برنامه‌ریزی و سیاست‌های توسعه روستایی، بلکه در سیاست‌های سرزمینی نیز اهمیت فراوانی دارد (۱۱). در یک سرزمین نحوه سامان‌دهی محیط‌های طبیعی و انسان ساخت باید آینه تمام نمای چگونگی روند توسعه ملی در آن سرزمین باشد (۲۲). این که محیط زیست و مدیریت آن در مناطق مختلف روستایی باید از چه کیفیتی برخوردار باشد، بسیار واضح است. اما متأسفانه مدت‌هاست که محیط زیست سالم در مفهوم واقعی آن وجود ندارد (۲۷). با این توضیحات لازم است گفته شود که مدیریت محیط زیست در مناطق مختلف به ویژه مناطق روستایی نه فقط به خاطر محیط، بلکه به خاطر سلامت جامعه و مهم‌تر از همه حفظ آن برای نسل‌های آتی ضرورت

دارد (۱۸). در کشور ما عدم شناخت روستا از همه جنبه‌ها از طرفی و عدم توجه مسؤولان و برنامه‌ریزان از سوی دیگر، افزایش ناپایداری‌ها در روستاها را به همراه داشته است. بنابراین، لزوم توجه به روستاها، در همه زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و محیط‌زیستی باید مورد توجه قرار گیرد (۶).

منشاء عوامل تخریب محیط زیست در روستاها

به گفته بسیاری از محققان شرط اساسی در حفاظت محیط زیست روستایی برقراری تعادل میان عوامل تشکیل دهنده آن می‌باشد. محیط زیست در روستا وقتی در حال تعادل است که عوامل تشکیل دهنده آن از نظر کمی، کیفی و ارتباطی در شرایط مناسبی قرار گرفته باشند (۲). هر گونه تغییر در هر یک از عوامل بدون شک باعث تغییر در سایر عوامل شده که در نهایت موجب برهم خوردن تعادل محیط زیست می‌گردد. آن‌چه که موجبات عدم تعادل محیط زیست را فراهم آورده و یا آن را تهدید می‌کند، به طور کلی تخریب یا آلودگی محیط زیست می‌نامیم. بخش از مشکلات و منشا چالش‌های محیط‌زیستی در روستا مربوط به استفاده از سوخت‌های زیستی هم‌چون هیزم است که موجب آلودگی هوای محیط خانه و روستا می‌گردد. در این زمینه اجرای طرح‌های برق‌کشی در نواحی روستایی مفید است (۲۵). بسیاری از صاحب‌نظران، عدم برنامه‌ریزی مناسب و سوء مدیریت‌ها را عاملی عمده و تأثیرگذار بر مشکلات محیط‌زیستی قلمداد می‌کنند (۲۲). طرف‌داران دیدگاه‌های مذکور، عمدتاً معتقدند که به دلیل سوء مدیریت و ناکارآمدی بعضی ارگان‌ها، بیش از حد منابع طبیعی مورد استفاده قرار گرفته و در نتیجه، فشار زیادی بر محیط زیست وارد می‌شود (۲۳).

منشا و عامل اصلی آلودگی و تخریب محیط زیست، انسان و عملکرد وی می‌باشد که متأسفانه امروزه به عنوان معضلات محیط‌زیستی از روند رو به رشدی برخوردار بوده و جوامع انسانی و کشورها را تحت تأثیر قرار داده است (۱۵). از طرف دیگر، افزایش جمعیت در شهرها و در نتیجه افزایش فعالیت‌های ساختمان‌سازی، همچنین احداث جاده‌ها و راه‌های

ارتباطی از جمله عوامل موثر در تخریب چشم‌اندازهای روستا به شمار می‌روند (۲۴). به عبارتی، از پیامدهای توسعه صنعتی، مداخله انسان در طبیعت و دگرگونی‌های زیست محیطی ناشی از آن است که نتیجه اعتقادات جدید او به نظام صنعتی و شاید نشان‌گر کاهش اعتقاد انسان معاصر به طبیعت به عنوان منشا زندگی و حیات موجودات در روی کره زمین باشد (۱۳). بنابراین، عواملی چون ساخت و ساز در حاشیه شهرها و استقرار صنایع، شاید از اصلی‌تری منشا چالش‌های امروزی زیست-محیطی در روستاها باشد (۳۲). از سوی دیگر، تولید مصالح ساختمانی نظیر آجر و سفال و مصرف بالای این صنایع از خاک، ضمن تخریب خاک باعث بوجود آمدن گودی‌ها و اشکال ناهنجار فیزیکی در سطح زمین می‌شود. این زمین‌ها که عمدتاً در اطراف روستاها و در زمین‌های کشاورزی و مراتع قرار دارند پس از برداشت و مصرف خاک آن‌ها به صورت زمین‌های غیرقابل استفاده رها می‌شوند (۱۸). امروزه اجرای طرح‌های متعددی هم‌چون مدیریت کاربری اراضی، آموزش و مدیریت محیط زیست به همراه اجرای طرح‌های مشارکت جوانانه در جهت حفاظت روستاها از جمله برنامه‌های جهانی است که اجرا گردیده است (۲۶).

بررسی چالش‌های محیط‌زیست روستا با رویکرد آینده-

نگری

روستا عمدتاً یک واحد همگن طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از یک مرکز جمعیت و محل کار و سکونت داریم اعم از متمرکز یا پراکنده با حوزه و قلمرو معین ثبتي یا عرفی مستقل تشکیل می‌شود (۱۱)، و بیش‌تر ساکنان شاغل دایمی آن به طور مستقیم و غیر مستقیم به یکی از فعالیت‌های اصلی کشاورزی و صیادی و صنایع دستی و یا ترکیبی از این فعالیت‌ها اشتغال دارند (۲۲). اما متأسفانه امروزه هر چه زمان می‌گذرد عواملی از قبیل افزایش چشم‌گیر جمعیت، تغییر نیاز انسان‌ها و تغییر سبک زندگی، ورود تکنولوژی، رونق کشاورزی، دامداری و بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی سبب شدند به رغم توجهی که رهبران مذهبی و سیاسی جامعه به حفظ محیط زیست و منابع طبیعی دارند سطح وسیعی از چشم-

نتیجه‌گیری

بدون شک، موضوع از بین رفتن محیط زیست و چشم-اندازهای طبیعی هم در شهرها و هم در روستاها یکی از اساسی‌ترین چالش‌هایی است که انسان معاصر را با مشکلات جدی رو به رو کرده است. این مسأله از آن جهت دارای اهمیت است، که علایم تهدیدکننده حیات، آشکار شده و نسل حاضر و آینده را به دلیل آلودگی‌های گسترده محیط‌زیستی، با تهدید مواجه ساخته است. از سوی دیگر، انسان بدون داشتن محیط زیستی امن و سالم، قادر نخواهد بود به زندگی طبیعی خود ادامه دهد. به همین جهت، حفظ و حمایت از محیط زیست و سالم نگه داشتن آن، به عنوان یکی از مهم‌ترین نیازهای اساسی برای ادامه حیات، مورد توجه و عنایت همگان قرار گرفته است. مطالعات صورت گرفته، رویکرد سیاسی و تبلیغاتی به محیط زیست، عدم سیاست جامع نسبت به مدیریت منابع حیاتی، رویکرد انفعالی در حل مسایل محیط زیست، ضعف در آموزش‌ها و آگاهی‌های مردمی و عدم توجه به مشارکت‌های مردمی را مهم‌ترین چالش‌های مدیریتی در عرصه حفاظت از محیط زیست دانستند. از طرف دیگر، فرایند توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها طی دهه‌های اخیر به گونه‌ای بوده که چالش‌های محیط‌زیستی به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سیاست‌گذاران تبدیل شده است. مواجهه با این موضوع در گام اول مستلزم شناسایی منابع عمده ایجاد آلودگی است. این بحث از این حیث قابل تامل است که دولت‌ها از یک سو، منشاء ایجاد آلودگی هستند و از سوی دیگر، بنا به وظایف حاکمیتی خود مسوولیت حفاظت از محیط زیست را بر عهده دارند. زیرا، توسعه اقتصادی پایدار هر کشوری مرهون بهره‌برداری مناسب از امکانات آب، خاک، منابع طبیعی و ظرفیت‌های موجود نیروی انسانی و به عبارتی حفاظت از محیط زیست است. اما با توجه به نتایجی که از این تحقیق می‌توان گرفت، روش‌های سنتی مدیریت، به ویژه در حوزه محیط زیست روستایی، امروزه برای اداره امور و توسعه روستایی کارساز نیستند. مدیریت محیط زیست در روستایی باید درک توسعه محلی، بروز

اندازهای طبیعی و محیط زیست در روستاها در اثر بی‌توجهی و عدم آگاهی کافی دچار چالش باشند (۹). وقتی از محیط زیست و تخریب آن صحبت می‌شود، ناخودآگاه ذهن‌ها به طرف انسان کشیده می‌شود. این درحالی است که محیط زیست برای بقای نسل بشر آفریده شده است و پیوندی ناگسستنی میان انسان و طبیعت وجود دارد (۳۰). طبیعتاً خود انسان‌ها بیش‌ترین نقش را در حفظ و یا تخریب آن می‌توانند داشته باشند، در حالی که با توجه به نقش حیاتی و کلیدی محیط زیست در زندگی، همواره انسان به عنوان مهم‌ترین تخریب‌گر محیط زیست هم در مناطق شهر و هم روستایی شناخته شده است (۳۳).

همان‌طور که قبلاً بیان شد، محیط زیست روستا و چشم-اندازهای طبیعی در روستاها به عنوان یک سرمایه محسوب می‌شود. چرا که می‌توان از آن برای جذب توریست و تولید ثروت و دیگر مقاصد درآمدی استفاده کرد (۲۶). در نتیجه تخریب محیط زیست به معنای از بین بردن سرمایه و منبع تولید است. لذا، در این راستا و برای تصمیم‌گیری در مورد آینده، شناخت عوامل ایجاد این نارسائی‌ها و مشکلات مذکور و ابعاد و جنبه‌های مختلف آن و در ادامه راهکارهای متناسب برای برون رفت از این مسایل و مشکلات محیط‌زیستی بسیار پر اهمیت است (۲۵). در نتیجه، جهت آینده‌نگری درست و جلوگیری از اشتباهات گذشته، وجود یک رویکرد جامع و تفکر سیستمی می‌تواند به یک نقشه راه برای حفاظت از منابع حیاتی و سیاست‌گذاری کلان محیط زیست، گسترش سطح آگاهی‌ها و ارتقاء بینش زیست‌محیطی روستایی جامعه و تقویت فرهنگ، در راستای سیاست‌های کلی نظام در حوزه محیط زیست روستا برای آینده تبدیل شود (۲۵). از طرف دیگر، موضوع مشارکت مردمی در امر بهره‌برداری صحیح از محیط زیست و منابع طبیعی در روستاها و نیز نگهداری و صیانت از این موهبت الهی امری بدیهی و انکارناپذیر است. زیرا، که محیط زیست روستایی خود یکی از شاخص‌های کلان روند آینده و نیز از ابعاد اساسی و زمینه ساز پیشرفت و توسعه پایدار کشور به شمار می‌رود (۱۰).

- مبتکارها، جمع‌گرایی و مشارکت در امور را آموزش دهد. مدیریت محلی کارآ، فکر کردن در محیط را آموزش داده و باعث تحلیل مشکلات اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی فضاهای روستایی می‌شود. مدیریت صحیح چشم‌اندازی‌های طبیعی در روستا، در روند توسعه روستایی ضمن ایجاد اشتغال و درآمد برای گروه‌هایی مختلف جامعه روستایی، می‌تواند باعث گسترش امکانات و زیربنای، گسترش سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه و بهبود حمل و نقل روستایی، و در نهایت باعث توسعه و پیشرفت روستاهای منطقه شود. بر این اساس، الگوی مطلوب مدیریت روستایی در حوزه محیط زیست کشور نیز با توجه به مطالعات، نظریات و دیدگاه‌های مطرح شده در این مقاله، باید دارای چهار زمینه کلیدی و اصلی شامل برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، اداره و رهبری و کنترل باشد تا به عنوان یک حلقه، ابعاد اصلی و کارکردی مدیریت محیط زیست در مناطق روستایی را به یکدیگر پیوند دهند. افزون بر این، معیارها و متغیرهای کلیدی دیگر هم‌چون مشارکت مردم محلی، جامعیت و یکپارچگی، هدایت و رهبری، منابع مالی پایدار، آموزش نیروی انسانی هماهنگی و همکاری با نهادها و سازمان‌های مختلف و شورای اسلامی روستا بایستی مورد توجه لازم قرار گیرد.
- پیشنهادات**
- از همان ابتدای زندگی انسان، مساله محیط زیست مورد توجه نسل‌ها بوده و انسان در این راه ابتدا به کشف طبیعت و راهبردهای آن نائل گشت. انسان برای تنظیم مصرف منابع جوامع، ممنوعیت‌ها و خرافات و رعایت حقوق مشترک، شناخت محیط زیست را توسعه داد و قوانین چندی برای امر نظارت تدوین شد. مدیریت محیط زیست روستایی و تمام ساز و کارهای آن باید متوجه هم پوشانی و تداخل‌های بخشی بوده و نیازمند برنامه‌ریزی اصولی است. اصول مدیریت محیط زیست در روستا بر اساس اجرا، پایش و بازرسی واقعیت‌های موجود در محیط زیست است و کم‌تر به تئوری و طرح ریزی اقدام می‌کند. در همین رابطه و با توجه به نتایج و مطالعات تحقیق حاضر پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:
- جلب مشارکت و آموزش‌های مربوط به تعامل و حفظ محیط زیست هم در روستا و هم در حومه شهرها به آحاد جامعه و اشاعه فرهنگ و اخلاق محیط زیست، نقش فرهنگ و معارف دینی در مشارکت و مسوولیت‌پذیری حفظ محیط زیست.
- ارتقای فرهنگ محیط‌زیستی آحاد جامعه از مهم‌ترین عواملی است که می‌تواند به بهبود وضعیت محیط زیست کشور یاری رساند، تا آنجا که می‌توان گفت، دیگر عوامل تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند. به بیانی دیگر، تا هنگامی که نگرش آحاد یک جامعه به موضوع محیط زیست و اهمیت حفظ آن تغییر نکند، تغییری نیز در رفتار آن‌ها در قبال محیط زیست و وضعیت آن پدید نخواهد آمد.
- نگاه حفاظتی جامع به بحث محیط زیست با رویکرد مدیریت یکپارچه محیط زیست روستایی در تمامی عرصه‌های طبیعی و انسانی به صورت علمی - عملی می‌تواند در بلند مدت از تخریب بیش‌تر منابع و سرمایه‌های طبیعی و انسانی بکاهد.
- ایجاد انجمن‌ها و تشکل‌های مشارکتی محیط‌زیستی در روستا که توسط افراد محلی اداره شود و تشویق اهالی به عضویت در این تشکل‌ها که در شکل‌دهی نگرش‌های محیط‌زیستی افراد محلی بسیار موثر است.
- مشارکت همه جانبه روستاییان در تمام مراحل برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های محیط‌زیستی. این مشارکت مستلزم آگاهی و شناخت آنها از اهمیت محیط زیست در حیات اقتصادی و اجتماعی می‌باشد.
- در نهایت سازمان‌دهی و بازآفرینی ساختاری - نهادی و مدیریتی مدیریت روستایی کشور به ویژه در حوزه محیط‌زیستی و منابع تجدیدناپذیر با تشکیل سازمان متولی مدیریت روستایی کشور در ساختار کلان مدیریتی و ایجاد واحد مستقل و خودمختار مدیریت

- ۷- بدری، سید علی، چالش‌های مدیریت روستایی در ایران و آرایه سیاست‌های راهبردی، ۱۳۹۰، فصلنامه برنامه ریزی و سیاستگذاری، سال ۲، شماره ۳.
- ۸- رشوند، سعید. و مصفايي، جمال، بررسی تاثیر روند فشار جمعیت انسانی بر محیط زیست (مطالعه موردی: زیر حوضه شور قزوین)، ۱۳۹۲، فصلنامه انسان و محیط زیست، شماره ۲۵، ص ۵۵-۴۲.
- ۹- رضایی‌فر، سلطانمراد، نقش مالکیت‌ها در توسعه پایدار بخش کشاورزی شهرستان ایزده، ۱۳۸۷، مجموعه مقالات دومین همایش راهکارهای توسعه کشاورزی شهرستان ایزده، جلد دوم.
- ۱۰- رضوانی، محمد رضا. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، ۱۳۸۳. تهران: نشر قومس.
- ۱۱- رضوانی، محمدرضا. رهبری، مهناز، بوم روستا؛ الگویی برای پایداری سیستم‌های روستایی در ایران، ۱۳۹۴، جغرافیا و توسعه، شماره ۴۱، ص ۴۴-۲۳.
- ۱۲- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و حمداله سجاسی قیداری، بازافرینی مدیریت توسعه روستایی در ایران، ۱۳۸۸، دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، http://www.civilica.com/Paper-JAHADI02-JAHADI02_019.html
- ۱۳- شرفی، لیدا و علی‌بیگی، امیرحسین، الگوی سنجش پایداری محیط زیست روستایی (مطالعه موردی: روستای شروینه در شهرستان جواهرود)، ۱۳۹۳، فصلنامه اقتصاد و توسعه روستایی، سال ۴، شماره ۲، صص ۱۳۲-۱۱۵.
- ۱۴- فیروزآبادی، سید احمد. و اعظم‌زاده، دلارام، فقر روستایی و تخریب محیط زیست (مورد مطالعه روستاهای سرخون و بیدله از توابع استان چهار محال و بختیاری)، ۱۳۹۱، نشریه توسعه روستایی، دوره ۴، شماره ۲، صص ۹۹-۱۲۱.

توسعه روستایی در سطح خرد در روستاهای کشور با وظایف شفاف و مشخص و لازم‌الاجرا به عنوان مهم‌ترین استراتژی برای مدیریت محیط‌زیست روستایی کشور پیشنهاد می‌شود.

منابع

- ۱- احمدی، علی. شوراهاى اسلامى روستايى، مشارکت مردمی، و توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان حکیم‌آباد شهرستان زرنديه استان مرکزی)، ۱۳۸۸. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده جغرافیای تهران.
- ۲- ارسطویاری، حصار، بوچانی، محمدحسن، مهدوی، داوود. و پریشان، مجید. تدوین راهبردهای توسعه مدیریت روستایی ایران با استفاده از رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۳۸۹، دوره ۴، شماره ۴. صص ۶۷۲-۶۹۱.
- ۳- ازکیا، مصطفی. جامعه شناسی توسعه، ۱۳۸۱، چاپ چهارم، تهران: موسسه نشر کلمه.
- ۴- آسایش، حسین، برنامه ریزی روستایی در ایران. تهران: انتشارات پیام نور، خرداد، ۱۳۸۲، چاپ پنجم.
- ۵- افتخاری، عبدالرضارکن‌الدین، سجاسی قیداری، حمدالله. و عینالی، جمشید، نگرشی نو به مدیریت روستایی با تاکید بر نهادهای تاثیرگذار، ۱۳۸۶، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره ۲، صص ۳۱-۲.
- ۶- بحرینی، حسین؛ حاجی بنده، مونا، الگوی دهکده شهری رهیافتی کارآمد در جهت تحقق پایداری سکونتگاه‌های روستایی (روستای میلانات واقع در حوزه صفارود: شهرستان رامسر). ۱۳۹۰، نشریه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۴، صص ۷۴-۴۹.

- Environment and Behavior. 39(4), 435-473.
- 21- Brown, P.R., Nelson, R., Jacobs, B., Kokic, P., Tracey, J., Ahmed, M., & DeVoil, P. 2010. Enabling Natural Resource Managers to Self-assess their Adaptive Capacity, *Agricultural Systems*, Vol. 103, No. 8, PP. 562-568.
- 22- Fidelisa, T., and Roebeling, P. 2014. Water resources and land use planning systems in Portugal— Exploring better synergies through Ria de Aveiro, *Journal of Land Use Policy*, Vol. 39 (2014), pp. 84-95.
- 23- Givens, J.E and Jorgenson, A.K. 2013. Individual Environmental Concern in the World polity: A multilevel analysis, *Journal of Social Science Research*, 42, PP. 418-431.
- 24- Krywkow, J. and Hare, M. 2008. Participatory Process Management, *International Congress on Environmental Modeling and Software*, EMSs, PP. 888-899.
- 25- Lautze, J., S. de Silva, M. Giordano and L. Sanford. 2011. Putting the cart before the horse: Water governance and IWRM; in: *Natural Resources Forum* 35(1), pp 1-8.
- 26- Liu, Y., Feng, Y., Zhao, Z., Zhang, Q., and Su, Shiliang. 2016. Socioeconomic drivers of forest loss and fragmentation: A comparison between different land use planning schemes and policy implications, *Journal of Land use policy*, 54, 58 - 68.
- 27- Murty, M. N. 2009. *Environment, Sustainable Development, and Well-Being Valuation, Taxes, and Incentives*. Oxford University Press, New York, 240 p.
- ۱۵- گراوندی، شهپر، عبدالحمید پاپ زن و افشار زاد، نشمیل، مدل سازی توسعه پایدار زیست محیطی با مدیریت روستایی (آموزش مکاتبه ای دهیاران) معونت آموزشی پژوهشکده مدیریت شهری و روستایی با همکاری دفتر امور روستایی استانداری ۱۳۹۰، بوشهر.
- ۱۶- مطیعی لنگرودی، سیدحسن، رضوانی، محمدرضا، و کاتبازگمی، زهرا، بررسی اثرات اقتصادی تغییر کاربری کشاورزی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان لیچارکی حسن رود بندرانزلی)، ۱۳۹۱، مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، شماره ۱، صص ۲۵-۱.
- ۱۷- مهدوی، داوود. و کریمی پور، زیور، تدوین الگوی مطلوب مدیریت نوین توسعه روستایی ایران، ۱۳۹۱، گاه نامه پژوهشی دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری، شماره ۶، صص
- ۱۸- مولایی هشتجین، نصرالله، آمار، تیمور و حاج علیزاده، احمد، چالش های مدیریت روستایی از دیدگاه شوراهای اسلامی در ماندگاری جمعیت در روستاهای ناحیه مرکزی اردبیل، ۱۳۹۳، فصلنامه علمی-پژوهشی و بین المللی انجمن جغرافیای ایران، سال ۱۲، شماره ۴، صص ۹۱-۷۴.
- ۱۹- هاشمی، سیدسعید؛ مطیعی لنگرودی، سیدحسن؛ قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا و مقیمی سیدمحمد، تبیین نقش دهیاری ها و شوراهای اسلامی در توسعه کارآفرینی روستایی (مطالعه موردی: بهاباد استان یزد)، ۱۳۹۰، فصلنامه پژوهش های روستایی، سال دوم، شماره ۱، صص ۹۳-۱۱۴.
- 20- Barr, S. 2007. Factors Influencing Environment Attitudes and Behaviors: A U.K. Case Study of Household Waste Management. *Journal of*

- 31- Siracusa, G, D. Angela, R. La, p. Paolo, L. Emiliano. 2008. New frontiers for sustainability: Emergency evaluation of an ecovillage, *Environ Devsustain*.PP:845-846.
- 32- UNEP & UNDP. 2010. Poverty and environment mainstreaming: Conference on exploring win-win strategies for sustainable local development Egypt. UNEP.
- 33- UNEP. 2012. The UN-Water Status Report on The Application of Integrated Approaches to Water Resources Management. United Nations Environment Programme.
- 28- Ogunkan, D. V. 2010. Religious Value: An Instrument for Sustainable Environmental Management in Nigeria, *Global Journal of Human Social Science*, Vol. 10, No. 3, p 25-30.
- 29- Sewornu, R. E. 2010. The role of good governance in improving woman's access right to land. *International Journal of Sustainable Development*, 1(5), 37-53.
- 30- Shreffler, K.M. and Nii-Amoo Dodoo, F. 2009. 'The role of intergenerational transfers, land, and education in fertility transition in rural Kenya: the case of Nyeri district', Vol. 30, No. 3, pp.75-92.